

**ԱՂՈԹՔԻ ԲԱՆԱՁԵՎՈՒՄՆԵՐԸ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ
«ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿՈՒՄ**

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Ա. Լ. Յուզբաշյան

Աղոթքը հաղորդակցումն է մարդու և Աստծո միջև, որը հոգեկան, լեզվական, բնագոյային, կենսաբանական շփման դրսևորումն է: Աղոթքը ինքնահաղորդակցման ձևերց մեկն է, որի ժամանակ պահանջվում է մտքի կատարյալ ուղղվածություն առ Աստված: Աղոթքների լեզվական, խոսքային առանձնահատկությունները մասամբ են ուսումնասիրված: Աղոթքն աղաչանք-դիմում է Աստծուն խնդիրքով, գոհությամբ, ուխտով: Կա նաև Աստծուն դիմելու սահմանաված կարգ²³: Հենվելով աղոթքի վերոհիշյալ բացատրության վրա՝ աղոթքները բաժանվում են երկու խմբի, առաջին՝աղոթքներ, որոնք ստեղծված են հատուկ արարողակարգերի համար²⁴, աղոթքներ, որոնք ինքնաբերական են և կարող են ունենալ փառաբանողական, ապաշխարողական և այլ բովանդակության:

Հետաքրքիր է այն հանգամանքը, որ աղոթքները մարդկանց ամենագործածական տեքստերն են, խոսքերը, բանաստեղծությունները: Թվում է, թե բովանդակային տեսանկյունից բաժանվելով մի քանի թեմատիկ խմբերի՝ նրանք առանձնահատկություններ չունեն, մասնավորապես ստորագման վերաբերյալ, քանի որ այն հիմնականում պետք է արտահայտվի հրամայական եղանակի բայաձևերով կամ իմաստային դաշտում պետք է արտահայտի աղաչական, հայցողական իմաստ: Մարդն իր կյանքի առաջին իսկ շրջանից զգացել է խոսքի ուժը և դիմել է տիեզերքին, այսինքն փորձել է տիեզերակարգի շրջապտույտի մեջ օգնություն խնդրել Արարչից: Դեռևս 5-րդ դարի մատենագրության մեջ պահպանվել են հեթանոսական աղոթքների պատառիկներ, իսկ ժողովրդի մեջ բանավոր մինչև օրս էլ գործածվում են տարբեր բովանդակության «աղոթքներ», հիմնականում չարխափաններ. «Չար աչքը չար փուշին, չար փուշը հազար անդունդատակին»: Գրավոր հմայելներ ստեղծվել են շատ վաղուց և շատ հաճախ այդ հմայելների վրա ավելացվում էին քրիստոնեական աղոթքներ²⁵, այսինքն առ այսօր աղոթում են

²³ Տե՛ս է. Բ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ե., 1976, էջ 26:

²⁴ Արարողակարգերը կամ ծիսակարգերը տարբեր են, օրինակ՝ բժշկության, մկրտության, պսակադրության, Այլակերպության, Կանաչ կիրակիի և այլն, տե՛ս Մ. արք. Օրմանեան, Ծիսական բառարան, Անթիլիաս, 1979:

²⁵ Տես՝Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Ա, Ե., 1966, էջ 33:

մարդիկ և կաղոթեն: Այդ իսկ պատճառով ստեղծվել են աղոթամատյաններ, աղոթագրքեր, որոնք ունեն հատուկ բովանդակություն:

Կան ծիսակարգային աղոթագրքեր, օրինակ՝ պատարագամատուցը, ժամագիրքը, կան աղոթագրքեր, որոնցում գետեղված են ամենատարբեր բովանդակության, ամենատարբեր հեղինակների աղոթքները: Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» երկը, որը գրականագիտության մեջ ընդունված է անվանել պոեմ, հայտնի է «Գիրք աղօթից», «Նարեկ աղօթից», «Աղօթամատյան», «Մատյան ապաշխարանքի» անվանումներով²⁶: Նարեկացու երկը բովանդակային առումով ունի հետաքրքիր առանձնահատկություններ: Լինելով քնարական պոեմ՝ այն ներքին խոսքի յուրահատուկ արտահայտություն է, զրույց, ինքնավերլուծություն, խոհ, ապաշխարանք՝ Աստծուն միանալու յուրահատուկ ձգտումով: Երկը բովանդակային առումով բավական բազմաբովանդակ է: Ապաշխարական գլուխների կողքին միաձույլ գետեղվել են փառաբանողական ներբողները, բժշկող-ողոքիչ աղոթքներին զուգահեռ գետեղված են հզոր խոստովանությունները, որոնք անանձնական բովանդակություն ունեն: Փորձենք անդրադառնալ մի քանի առանձնահատկությունների, որոնք հատկանշական են միայն աղոթքներին: Աղոթքի բանաձևումներից անդրադառնանք նախադասության կառուցվածքային առանձնահատկություններին, որոնք էլ պայմանավորում են բովանդակության արտահայտությունը:

Լեզուն մտածողության ձև է և իր այդ գործառույթը իրականացնում է նախադասությունների միջոցով, հետևաբար նախադասությունը նաև մտքի արտահայտման ձևավորման միավոր է, որտեղ կարևոր են ստորոգումը և հնչերանգային ավարտվածությունը: «Մատեան ողբերգութեան» երկում, թվում է, պետք է գերակշռեն հրամայական եղանակով արտահայտված ստորոգյալները, սակայն պոեմում գործածվել են գրեթե բոլոր ժամանակաձևերը: Գ. Նարեկացին ստեղծել է մտքերի արտահայտչամիջոցների բազմազանություն, միաժամանակ երբեք չի զգացվում ոչ մի ավելորդություն:

Գրաբարում բայաձևերը ոճական առանձնահատկությունները ստեղծում են իմաստային դաշտում, և Նարեկացին իր մենախոսություն-խոստովանանք բովանդակությամբ գլուխներում օգտագործել է հենց այդ ոճական բազմազանությունը: Պոեմ-աղոթամատյանում հանդիպում են գրաբարի բայի եղանակային-ժամանակային ձևերով արտահայտված բոլոր միավորները՝ սահմանական, ստորադասական, հրամայական

---

²⁶ Պ. Խաչատրյան, Գրիգոր Նարեկացին և հայ միջնադարը, Ս. Էջմիածին, 1996, էջ 23:

եղանակների թե՛ պարզ, թե՛ բաղադրյալ ժամանակաձևերը: Այսպես՝ Իէ գլխի Բ մասը մեկ համադասական նախադասություն է՝ կազմված 22 բաղադրիչ նախադասություններից, որոնց ստորոգումը արտահայտված է «Մեղայ» բայաձևով: Հետաքրքիր է այս կառույցը, քանզի սա կարելի է համարել առ այսօր աղոթքի բանաձև²⁷, որի օրինակը կա դեռ շատ ավելի վաղ ժամանակներից: Առաքելական եկեղեցու ընդհանրական զղջման տեքստը կազմված է «Մեղայ» ստորոգյալով արտահայտված ութ բազմաբարդ նախադասություններից, որոնցում խոստովանվում են մարդկային գրեթե բոլոր մեղքերը: «Մեղայ չար խորհրդով մտացս, նենգութեամբ, ատելութեամբ, խեթի, թուլութեամբ²⁸...» [էջ 80]: Հմմտ. «Մեղայ աննուազ լուսոյդ վայելման, նենգողիս մեղայ, Մեղայ ճաշակման անճառդ կենաց, բազումս մեղայ, Մեղայ անհաս պարզևացդ ձրից, հանապազ մեղայ...» [էջ 349]: Նույն գլխի Ը մասում առկա է պայմանահետևանքային իմաստ արտահայտող կաղապար՝ եթէ - ապա զուգադիր շաղկապի գործածությամբ, որտեղ ստորադաս նախադասության ստորոգումն արտահայտված է ստորադասական եղանակի բայաձևերով, իսկ գլխավոր նախադասության ստորոգումը՝ ներկայի բայաձևերով: «Եթէ աչս յառեսցես՝ամաչեմ, եթէ ձայն տացես՝ երկնչիմ, Ապա թէ սպառնաս՝ընկճիմ...» (էջ 351), նույնքան հմտորեն գործածված են առաջին ապառնու բայաձևերը ստորադաս նախադասության մեջ, և գերադաս նախադասության ստորոգյալը արտահայտված է ներկայի բայաձևերով՝ «Եթէ ունկն մատուցանիցես՝ պաղատիմ, եթէ անսայցես՝ աղերսեմ» (նույն տեղում), ապա գործածված են անցյալ դերբայի բայաձևեր՝ «Զբարեացն պարզև մատնեալ, զերանութիւնն թողեալ, զշնորհն լքեալ, զուխտն ցրեալ...» (էջ 352): Նարեկացին հմտորեն զուգորդել է առաջին և երկրորդ ապառնու բայաձևերի գործածությունը: Ստորադասական եղանակի բայաձևերի բազմիմաստությունը և ոճական բազմազանությունը տարբեր մատենագիրներ և իմաստասեր գիտնականներ գործածել են յուրովի: Օրինակ՝ 5-րդ դարում Հ. Մանդակունու Ճառերում առաջին ապառնին հիմնականում արտահայտում էր սահմանական ապառնու իմաստ, իսկ 2-րդ ապառնին՝ ըղձականի, պայմանական և հարկադրական ապառնու իմաստ: Եվ սա բավական հստակ է²⁹: Չնայած լեզվաբանները գտնում են,

²⁷ Ա. Մալխասեանց, Հայերէն բացատրական բառարան, հ. 3, Ե., 1944, էջ 298:

²⁸ Աղոթագիրք, աշխատասիր. Տ. Մ. քին. Արամեանի, Տ. Խաչատրեանի և ուրիշ., Ե., 1992, էջ 74:

²⁹ Ա. Յուզբաշյան, Ստորադասական եղանակի բայաձևերի իմաստային կիրառությունները Հ. Մանդակունու ճառերում // Հայերենագիտության հիմնահարցեր և զարգացման հեռանկարներ, Ե., 2012, էջ 203:

որ համաբանության օրենքով առաջին ապառնին և երկրորդ ապառնին իրար փոխարեն գործածվել են և իմաստային առանձնահատկություններ չունեն, սակայն, կարծում ենք, դարաշրջանի լեզվամտածողությանը համահունչ եղել են տարբերություններ³⁰: Նարեկացին արգելական հրամայականի բայաձևեր համեմատաբար քիչ է գործածել, 2-րդ ապառնու բայաձևերը մի արգելականի հետ արտահայտել են հրամայականի իմաստ: Առաքելական եկեղեցում, առհասարակ, ընդունված է ընդհանրական խոստովանություն, իսկ Նարեկացին իր զղջման բովանդակություն ունեցող գլուխներում տվեց անհատական խոստովանության եզակի օրինակ: Միաժամանակ այդ անհատական խոստովանությունը այնքան խորիմաստ է, որ այսօր արդեն նարեկյան ապաշխարանքը վերածվել է համամարդկային զղջումի: Նշենք, որ աղոթքի հիմնական սկզբնաղբյուրը «Աստվածաշունչ» մատյանն է, որտեղ մանրամասն վերլուծվում է աղոթքի կարևորությունը. «Հայցեցէ՛ք և գտջիք, բախեցէ՛ք և բացցի ձեզ» (*Մատթ.* է, 7): Այնուհանդերձ աղոթքներում ստորոգումը հիմնականում արտահայտվում է հրամայական եղանակի բայաձևերով, քանի որ հրամայական եղանակի բայաձևերը իմաստային դաշտում արտահայտում են խնդրանք, աղաչանք, հորդոր: Նարեկացին նույնպես գործածել է հրամայական եղանակի բայաձևեր, որոնք բացառապես արտահայտում են աղերս, խնդրանք, աղաչանք: Սաղմոսները, հավանաբար, եղել են Գ. Նարեկացու սեղանի գիրքը: Այս են վկայում այն բոլոր մեջբերումները, որ Նարեկացին կատարել է իր պոեմ-աղոթամատյանում: Այսպես, օրինակ, «Գիրք սաղմոսաց»-ում 615 նախադասության ստորոգումն արտահայտված է բուն հրամայականի բայաձևերով, 77-ը՝ արգելական հրամայականի: Այլ կերպ ասած՝ 782 նախադասության ստորոգումը արտահայտված է հրամայական եղանակի բայաձևերով, «Մատեան ողբերգության» երկում գործածված է 466 հրամայական նախադասություն, որոնցից 394 նախադասության ստորոգումն արտահայտված է բուն հրամայականի բայաձևերով, 70-ը՝ արգելական հրամայականի, 2 նախադասություն հորդորական հրամայականի բայաձևերով, սակայն այս նախադասություններից և ոչ մեկը հրամանի իմաստ չի արտահայտում: Սրանք հիմնականում արտահայտում են հորդոր, աղաչանք, խնդրանքներ, հայցեր և այլն, բայց ոչ հրաման: Հրամայական նախադասություններում հիմնականում ենթակաները զեղջված են, սակայն առկա են կոչականներ:

---

³⁰ Տե՛ս Թ. Ա. Ղարազյույան, Հին հայերենի խոնարհման համակարգի ծագումը, Ե., 1961, էջ 128:

Հետաքրքիր է, որ իմաստասիրական հայեցակետով տարբերվում են միտք և դատողություն եզրույթները. դատողությունն արտահայտում է հաստատում կամ ժխտում, որը հիմնականում բնորոշ է պատմողական նախադասությանը, իսկ հրամայական, հարցական և բացականչական նախադասությունների մեծ մասը դատողություն չեն արտահայտում, այո՛, թերևս աղոթքներում հիմնականում գերակշռում են հոգու ճիշը, աղա-դակը, ինքնավերլուծությունը, որոնք սովորաբար արտահայտում են դատողությունների պայմանահետևանքային կապ: «Այլ օգնեա՛ ինձ, բարի վշտակից... Ասա՛ ինձ...»: Գ. Նարեկացին հմտորեն գործածում է ստորադասական եղանակի բայաձևերը հրամայականին զուգահեռ, բնականաբար վերջինների ազդեցությամբ կամ էլ ստորադասականի հարկադրականի իմաստի ազդեցությամբ արտահայտում են հրաման: Գ. Նարեկացին գործածել է նախադասության բոլոր տեսակները: Ինքնավերլուծությունների ժամանակ երբեմն ընդհանրական հարցում-ներ- խոհեր են ստեղծվում. «Ո՛վ որ զագրացաւ և ոչ ամաչեաց, ո՛վ որ սխալեաց և ոչ ապաշաւեաց» և այլն... ԻԹ գլխում այսպիսի 44 հար-ցադրում է կատարում մեծ մտածողը: Կարծում ենք՝ Գ. Նարեկացին մինչև այսօր եզակի է բազմաբովանդակ կոչականների գործածությամբ: Հետաքրքիր է՝ սաղմոսներում նույնպես առկա են կոչականներ՝ հիմնա-կանում արտահայտված «Տէր» (Ը, ՃԺԸ), «Աստուած» բառերով: Հանդի-պում ենք նաև «Տնծութիւն իմ»[ԼԱ], «արդարք» (ԼԱ) Կոչականները ար-տահայտված են մերթ գոյականներով՝ իհարկե տարասեռ որոշիչներով օժված, մերթ անցյալ դերբայով, մերթ ածականով և այլն: Կոչականներով արտահայտվում է այն մեծ ՍԷՐ-ը, որը տաժում է Գ. Նարեկացին առ Տիրամայր, առ Հայր Աստված. «...Տէր Աստուած, մարդասէր, անոխակալ և երկայնամիտ...» (էջ 536), «Աստուծոյ Կենդանոյ Միածին Որդի, Հգաւր, բարձրեալ, անքնին, անճառ, քաիւզ, ահաւոր» (էջ 532), «Բարի, ահաւոր, մարդասէր, խնամակալ, կենդանի, սուրբ, լուսաւոր և անվախճան թագաւոր» (էջ 501), «Ստեղծիչ հրեշտակաց, գոյարան մտաց, հաստիչ հրեղինաց...» (էջ 583), «հրեշտակ ի մարդկանէ, մարմնատեսիլ քերթէ, երկնաւոր արքայուհի» (էջ 571):

Աղոթքի մեջ մեծ տեղ է հատկացվում հնչյունական ոճագիտու-թյանը: Գրեթե բոլոր դավանանքներում աղոթքի բաղադրիչներից է առձայնույթը, որով ստեղծվում է աղոթքի հիմնական բանաձևը: Աղոթա-կան մանթրաներում ընդունված է հիմնականում *ա* հնչյունի կրկնությունը՝ պայմանավորված տարբեր հանգամանքներով: Լեզվական տեսան-կյունից սա բացատրվում է նրանով, որ *ա*-ն ուժեղ ձայնավոր է, շեշտափոխական հնչյունափոխության գրեթե չի ենթարկվում, մեղեդային

է, պատահական չէ՝ պոետնում ամենահաճախ գործածվող ծայնավորը *ա*-ն է: Գ. Նարեկացու ստեղծագործությունների բանաստեղծական արվեստի մասին խոսվել է, վերլուծվել: «Մատեան...»-ի առանձին հատվածներ պարզապես բանաստեղծական գլուխգործոցներ են, ինչպես ներբողներից Գլուխ Զ՝ նվիրված Աստվածամորը:

Վ. Առաքելյանը «Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը» գրքում բավականին հանգամանալից վերլուծել է կշռույթի, հնչերագի, բաղաձայնույթի, առձայնույթի, բանաստեղծական մի շարք առանձնահատկություններ, մասնավորապես կատարել վանկերի, տողերի քանակի վերլուծություններ³¹: Հետաքրքիր է, որ ըստ հեղինակի վիճակագրական տվյալների՝ *ա* հնչյունը ամենահաճախական ձայնավորն է, մոտ 20%, մեր հաշվումները ևս նույնն են ցույց տալիս: ԺԲ գլխի երկու հատվածներում գործածված 1058 հնչյուններից մոտ 30% *ա* հնչյունն է գործածված: Հաշվի առնենք նաև այն հանգամանքը, որ քնարական պոետնում բազմաթիվ երևույթների արտահայտություն պայմանավորված է հոգեվիճակով: Խոսքի վերլուծության ժամանակ արտահայտության պլանը ներկայանում է իբրև առավել ներլեզվական պլան: Հնչյունային նյութի հետ մեկտեղ արտալեզվական ոլորտից այդ պլանում դրսևորվում է գոյաբանական սկզբունքը. տեղի է ունենում հնչյունի՝ որպես գիտակցության մեջ արտաքին երևույթի ընկալողական տեղապահի և անուղղակի ներկայացուցչի, գործառայնացում³²: Գ. Նարեկացին անգամ քերականական ձևերի մեջ (մեր համոզմամբ) մեծ ուշադրություն է դարձնում հնչյունական կողմին. այսպես հրամայական եղանակի բաց վանկերին հաջորդում են ստորադասական եղանակի բայաձևեր, որոնք ոչ միայն իմաստային առումով են լրացնում, այլև հնչյունական: «Գծագրեա՛ քո արեամբ զմուտ սեմոց սենեկիս, Կերպացո՛ զքո նշանդ ի հետս ելից մաղթողիս, ամրացո՛ քո աջովդ զհանգստեանս խշտի, Մաքրեսցես ի խաղբից զծածկարան անկողնոյս, Պահեսցես քո կամաքդ զտառապեալ անձն ոգոյս, Անխարդախ արասցես քո շնորհեալ շունչ մարմնոյս, Կացուցես շրջափակ զպար զարուդ երկայնոյ, Կարգեսցես ի դիտի ընդդէմ դիացն դասու» (էջ 291):

Երկում յուրահատուկ դաշտ են ստեղծում նաև ան- նախաձանցով բաղադրությունները՝ անկեղծութիւն, անապշելի, անկոխելի, անաղարտելի, անժամանակ: Այս բառերը մինչև օրս էլ գործածական են, սակայն

³¹ Տե՛ս Վ. Դ. Առաքելյան, Գրիգոր Նարեկացու լեզուն և ոճը, Ե., 1975, էջ 176-199:

³² Է. Ռ. Աթայան, Լեզվական աշխարհի ներքին կերպավորումը և արտաքին վերաբերությունը, Ե., 1981, էջ 136:

տեղի է ունեցել այս բառերի իմաստային դաշտի կիրառության փոփոխություն³³, այս կառույցներն ունեն բացառողական նշանակություն, որոնք հակադրությունների միջոցով ստեղծում են բացառման կարգ: Գ. Նարեկացին, ի հակադրություն տաղերում գերիշխող գույների բազմազանության, այստեղ սևի և սպիտակի, լույսի և խավարի հակադրությամբ բացահայտում է մարդ- էակի հոգու բոլոր ելևէջումները, միաժամանակ տիեզերքում՝ իբրև տիեզերաքաղաքացի՝ դառնալով մեծ բարեխոս Բանի և մարդու միջև:

Իբրև ամփոփում նկատում ենք հետևյալը. Գ. Նարեկացին աղոթքի բանաձևումներից մեծ ուշադրություն է դարձրել նախադասության ստորոգումներին, ընդհանրական բանաձևումները օգտագործելով՝ արտահայտել է անձնական ապաշխարանքը, որը վերածվել է անաձնականի: Մեծ աղոթարարը հմտորեն գործածել է լեզվի հնչյունական համակարգը՝ իբրև արտահայտության ձև, ինչպես նաև նրա բառակազմական բազմապիսի հնարներով ստեղծել է բացառման կարգ, որ աննախադեպ է հայ քրիստոնեական հավատքը գեղարվեստական խոսքով արտահայտելու բնագավառում:

А. Л. Юзбашян. Молитвенные резолюции в “Книге скорбных песнопений” Г. Нарекаци. Древняя литература многогранна и разнообразна. Молитвы являются одним из наиболее распространенных жанров как в устной, так и в письменной форме. Эти произведения по смыслу делятся на разные группы по содержанию, но текст структурно стабилен. Г. Нарекаци уделял большое внимание предикации предложения, используя обычные формулы, чтобы выразить личную трагедию, которая превратилась в всеобщую. Он умело использовал фонетическую систему как форму выражения, а также в создании категорий исключений.

A. L. Yuzbashyan. Resolutions of prayer From the creation “ The book of Lamentations” by G. Narekatsi. Old literature is multifaceted. Prayers are the most widespread genre in written and verbal creations. These creations from the semantic side are divided into many groups, but the textual, structural position is similar. G. Narekatsi took notices from the praying resolutions to sentence predicating, using general resolutions he expressed his own penance, that became universal. He used the phoneme system skillfully, as expression form, also with word-formative skills he created the expression category.

---

³³ Տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայերենի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Ե., 1989, էջ 47: